

ОСОБЛИВОСТІ ВПЛИВУ СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНИХ ЧИННИКІВ НА ПРОФЕСІЙНЕ САМОВИЗНАЧЕННЯ СТАРШОКЛАСНИКІВ

*Середа Олена Юріївна*¹

¹ Аспірант Інституту соціальної та політичної психології Національної академії педагогічних наук України, м. Київ (Україна)

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-2179-2740>

UDC: 159.9:316.6

АНОТАЦІЯ

Стаття присвячена теоретичному аналізу й емпіричному дослідженню проблеми професійного самовизначення старшокласників як заключної ланки ланцюгу життєвих подій, які детермінували або нівелювали процеси набуття професійної ідентичності. Соціальне та професійне самовизначення старшокласника невід'ємно пов'язані з набутим життєвим досвідом, який формує світогляд та визначає плани на майбутнє, а його амбівалентний соціальний статус формує таку життєву професійну перспективу, яка залежить не стільки від системи знань, вмінь чи талантів, скільки від установок і ставлень старшокласника до професійного світу, його головних ціннісних орієнтацій.

Психологічний вік особистості в масштабі життєвого шляху отримав глибоке теоретичне й емпіричне обґрунтування у працях К. Абульханової-Славської, Л. Анциферової, Н. Логінової, І. Кона, В. Роменець, Т. Титаренко, Ф. Василюк. Для експериментального вивчення життєвого шляху було створено низку методик: психобіографічний метод З. Фрейда, каузометрія Є. Головахи та О. Кроніка, психологічна автобіографія Є. Коржової, вчування І. Манохи. На сьогодні існує багато методів дослідження психологічного часу в масштабі життєвого шляху. Проблема більшості з цих методик – брак чіткого алгоритму обробки даних, отримання „візуальних” результатів. Методом, що позбавлений цих проблем, вважаємо каузометрію: відповіді є однозначними „так” чи „ні”, результати аналізу реєструються у каузоматриці, результати представляються графічно у каузограмі. Зазначимо, що проблема професійного самовизначення старшокласників методом каузометрії не

Address for correspondence, e-mail : editpsychas@gmail.com

Copyright: © Olena Sereda

This is an Open Access journal, all articles are distributed under the terms of the Creative Commons Attribution-NonCommercial-ShareAlike 4.0 International (CC BY-NC-SA 4.0) License (<http://creativecommons.org/licenses/by-nc-sa/4.0/>), allowing third parties to copy and redistribute the material in any medium or format and to remix, transform, and build upon the material, provided the original work is properly cited and states its license.

досліджена, а колізії трансформації рішення стосовно професійного вибору не описані.

З метою дослідити вплив соціально-психологічних чинників на трансформацію професійного самовизначення старшокласників, у статті розкривається весь спектр соціально-психологічних чинників і їх причинно-наслідковий зв'язок. Виокремлено вісім сфер подій, які впливають на професійне визначення старшокласників (соціально-політичний клімат, економічний статус, стереотипи, мода, наслідування, самосвідомість, здібності і таланти, цінності) та проаналізовано особливості їх взаємовпливів. Соціально-психологічні чинники розглянуті з точки зору відображення впливу на професійний вибір у думці старшокласників.

Аналіз отриманих результатів дозволив зробити висновок, що один і той самий чинник може бути руйнівним, рефлексійним або стверджуючим, в залежності від причинних і цільових зв'язків, які характерні для кожної із ситуацій професійного вибору старшокласників. Економічні причини та вплив стереотипів суттєво впливають на відмову старшокласника від власної професійної спрямованості. Наслідування є одним з самих неоднозначних чинників трансформації рішення щодо професійного визначення старшокласником, адже може виступати як рефлексивний, коли є наслідком вияву «внутрішнього Я», або руйнівним у контексті соціально-політичної або економічної ситуації.

Таким чином, плідним вважаємо дослідження проблеми вибору професії через причинно-наслідковий аналіз подій життя, адже саме такий підхід дозволить розкрити багатозаровість і взаємопов'язаність чинників, і отримати детальні результати для можливості надання рекомендацій психологам і профорієнтаторам.

Ключові слова: професійне самовизначення, соціально-психологічні чинники, каузометрія, причинно-наслідковий зв'язок.

Актуальність дослідження. У старших класах підліток неминуче постає перед вибором професійного шляху. Вибір цей не пов'язаний ані з психологічним віком, ані готовністю чи бажанням вийти поза межі звичного життя, а пов'язаний лише з фізичним віком. Тому ця потреба, чи навіть вимога суспільства у професійному самовизначенні, переживається старшокласником особливо гостро. Він, прагнучи зайняти значуще місце серед інших людей, виходить за межі шкільної освіти у пошуку нових видів і форм спілкування – ходить на виставки, у музеї та театри, відвідує

презентації, гуртки, курси, мандрує, тощо. Одночас, лишаючись емоційно, фінансово і соціально залежним, він знаходиться під постійним впливом батьків, однолітків, родичів, їх очікувань і стереотипів, соціальних ролей, моди, реклами, тощо. Переплетіння численних вражень у житті старшокласника, які напругу або опосередковано впливають на вибір професії, складають його неповторний, унікальний досвід стосовно вибору професії. Як відмічає польський психолог К. Обухівський (Mei, 2016), потреба у сенсі життя, побудові життєвих планів, має бути розглянута не як

серія випадкових, розрізнених подій, а як цілісний процес, що має певний напрямок та сенс.

Таким чином, соціальне та професійне самовизначення старшокласника невід'ємно пов'язані з набутим життєвим досвідом, який формує світогляд та визначає плани на майбутнє. Амбівалентний соціальний статус старшокласників формує таку життєву професійну перспективу, яка залежить не стільки від системи знань, вмінь чи талантів, скільки від установок і ставлень старшокласника до професійного світу, його головних ціннісних орієнтацій. Згідно з Є.І. Головахою, життєва перспектива - це система уявлень людини про можливе майбутнє, не завжди бажане, але нерідко – очікуване з тривогою і побоюванням (Bodalev, 2002: p. 23).

Фактичною є «проблема кадрів» на державному і недержавному рівнях, що постає гостріше з кожним роком. Мова йде про перевантаження ринку праці спеціалістами вузьких галузей, так званими «хвилями модних спеціальностей», недостатність кадрів у інших сферах праці та непрацевлаштованість спеціалістів, що не бажають працювати за отриманою спеціальністю, масове отримання другої неспівзвучної освіти, недостатність наукових кадрів, відсутність спеціалістів, які є професіоналами. А тому актуальним вважаємо розглянути причини такої проблеми в аспекті особистісного сприйняття старшокласниками впливів оточуючого середовища щодо професійного самовизначення.

У сучасному житті об'єм знань в цілому та про професійний світ зокрема значно збільшився. У старшокласника стало набагато більше варіантів вибору професії серед численних ланок професійної діяльності. Він має пристосовуватись до лави змін та альтернатив. В таких умовах особливого значення набуває вміння аналізу власного досвіду спілкування для знаходження своєї стежини у професійному житті, адже має місце поєднання набутої ззовні об'єктивної інформації, впливу оточення та суб'єктивної оцінки себе. Але парадоксальним чином професійне самовизначення, а фактично вибір свого єдиного та неповторного життєвого шляху, припадає саме на той період, який характеризується нестачею загального досвіду та орієнтації у власних можливостях за віковими особливостями. Вступ до вишу переважно не є усвідомленим, а особистісна підготовка до професії відсутня (Frankl, 1990) . Мова йде про те, що час вступу до вишу (технікуму тощо), тобто прийняття остаточного, незворотного рішення стосовно вибору професії не співпадає з психологічною зрілістю. Е.І. Головаха і О.О. Кронік, описуючи переживання особистістю власної готовності і зрілості, які не пов'язані з фізичним віком, назвали цей феномен суб'єктивним часом: „час психічних процесів, час у сприйнятті, переживаннях та свідомості людини отримав назву часу суб'єктивного або психологічного” (Holovaha & Kronik, 1984: p. 8). Спираючись на вищезазначене, вважаємо доцільним

вивчати питання професійного самовизначення старшокласника у контексті вивчення його життєвого шляху в цілому, досліджуючи не тільки самі фактори вибору професії, а й їх причинно-наслідкове підґрунтя.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Психологічний вік особистості в масштабі життєвого шляху став предметом теоретичного дослідження в працях П. Жане, Ш. Бюлера, К. Левіна, С.Л. Рубінштейна, Б.Г. Ананьєва. Глибоке теоретичне й емпіричне обґрунтування цього поняття здійснили К. Абульханова-Славська, Л. Анциферова, Н. Логінова, І. Кон, В. Роменець, Т. Титаренко, Ф. Василюк. Для експериментального вивчення життєвого шляху було створено низку методик: психобіографічний метод З. Фрейда, каузометрія Є. Головахи та О. Кроніка, психологічна автобіографія Є. Коржової, вчування І. Манохи.

Поняття про життєвий шлях як часову траєкторію виявилось надзвичайно продуктивним. Воно добре вписалося у суб'єктний підхід до вивчення психічних явищ, на нього спираються в консультуванні та психотерапії (А. Адлер, О. Кронік), за його допомогою вивчають проблеми вікової психології, поведінки у складних життєвих обставинах, життєві кризи (Б. Ананьєв, Л. Анциферова, Ф. Василюк, Н. Логінова, Т. Титаренко).

Сьогодні існує багато методів дослідження психологічного часу в масштабі життєвого шляху. Проблема більшості з цих методик – брак чіткого алгоритму обробки даних,

отримання „візуальних” результатів. Методом, що позбавлений цих проблем, вважаємо каузометрію: відповіді є однозначними „так” чи „ні”, результати аналізу реєструються в каузоматриці, результати представляються графічно у каузограмі. Проблема професійного самовизначення старшокласників методом каузометрії не досліджена, а колізії трансформації рішення стосовно професійного вибору не описані.

Мета статті полягає у дослідженні впливу соціально-психологічних чинників на трансформацію професійного самовизначення старшокласників.

Виклад основного матеріалу. Для встановлення змісту очікувань оточуючих, що вплинули на професійне самовизначення старшокласника, необхідно отримати схему події професійного визначення у часовому вимірі. Такий спосіб дозволяє схематично зобразити цю життєву подію, позначаючи її на координатній осі, початком якої є перші думки дитини про те, ким вона хотіла б стати, кінцем – остаточний вибір спеціальності, а посередині – ті події, які старшокласник вважає найважливішими факторами впливу на його вибір професії.

Чітко виокремлюються два типи зв'язків між подіями, що вказав старшокласник. У відносинах „причина-наслідок” попередні події детермінують наступні, а у відносинах „засіб-мета” останні події є детермінантою попередніх. Таким чином, ми не тільки виді-

ляємо зміст очікувань оточення, а й визначаємо ті з них, що стали визначальними для реальності особистості старшокласника. Вперше таке дослідження причинно-цільового психологічного часу особистості провели та описали у книзі „психологічний час особистості” Е.І. Головаха та О.О. Кронік (Holovaĥa & Kronik, 1984).

Динаміка розвитку особистості старшокласника пов'язана із зміною його ставлення до середовища, що відображається у думках, почуттях та емоціях. Кожна зміна в цій єдиній динамічній системі відносин з оточуючими, зокрема професійне визначення, є новим етапом у розвитку свідомості старшокласника. „Молодь насправді явно пройнята загально суспільними установками, що відображають певну недовіру часу: кожна відстрочка перетворюється на обман, кожне очікування – на переживання безсилості, кожна надія – на небезпеку, кожний план – на катастрофу, кожен потенціальний помічник – на потенційного зрадника ” (Erikson, 1996).

Каузометрія, як метод дослідження суб'єктивної оцінки життєвого шляху і психологічного часу особистості старшокласника, проводився нами у три етапи. В опитуванні взяли участь 206 школярів-старшокласників трьох київських шкіл (ліцей №100, школа № 157, школа № 225), 48,1% - чоловічої та 51,9% - жіночої статі.

I етап: формулювання списку подій, які старшокласник вважає найбільш важливи-

ми у процесі його професійного самовизначення, включаючи події його хронологічного минулого та майбутнього. В нашому дослідженні список складався з п'яти подій. Така кількість подій становить 20 репрезентативних для характеристики всієї структури міжособистісних відносин ($n \cdot n - n$), які вплинули на професійний вибір старшокласника. Ми проаналізували отримані відповіді за допомогою техніки попарного порівняння, а також застосували кількісну обробку отриманих даних. Збільшення списку подій є недоцільним, оскільки робить працю опитуваного надто тривалою, наслідком чого є зниження надійності первинної інформації. Загалом ми отримали 58 груп подій, які вплинули на професійне самовизначення старшокласників (Таблиця №1).

II етап: визначення сфер приналежності подій (Див. Рис. 1). Старшокласникам було запропоновано визначитись, до якої із сфер життєвого досвіду можливо віднести кожен з наведених ним подій. Результатом маємо вісім сфер приналежності подій, провідне місце серед яких займають вияв власної професійної свідомості, наслідування та вияв внутрішнього „Я” (18,99%, 18,21% та 17,23% відповідно), соціально-політична ситуація в державі, стереотипи (11,52%, 11,13%), економічне становище, цінності та потреби, мода (8,95%, 7,96%, 6,01%).

Для виокремлення подій, що впливають на зміну оміряної старшокласником про-

Таблиця 1.

Події, які вплинули на професійне самовизначення старшокласників

№	Подія	Кількість	Дійсний %	Накопичуваний %
1	Необхідність мати високооплачувану роботу	52	6,37	6,37
2	Перехід до спеціалізованого класу	42	5,15	11,52
3	Вивчення іноземних мов	40	4,97	16,49
4	Вибір курсів	39	4,78	21,27
5	Особисте прагнення оволодіти професією, яка забезпечить гідне життя	34	4,17	25,44
6	Остаточний вибір місця навчання	31	3,8	29,24
7	Легкість у вивченні певних предметів	28	3,43	32,67
8	Пропозиція батьків продовжити їх справу	24	2,94	35,61
9	Відвідування гуртків	22	2,7	38,31
10	Необхідність вступу на безкоштовне навчання	21	2,57	40,88
11	Слідування улюбленій з дитинства професії	20	2,45	43,33
12	Закінчення музичної школи	20	2,45	45,78
13	Вибір „сімейної” професії	19	2,33	48,11
14	Активний вплив оточення на професійний вибір	19	2,33	50,44
15	Відвідування іншої країни	18	2,2	52,64
16	Плани згодом отримати другу вищу освіту	18	2,2	54,84
17	Активне спілкування про вибір професії	16	1,96	56,8
18	Отримання інформації, щодо корумпованості ВУЗів	16	1,96	58,76
19	Участь у конкурсах, олімпіадах	15	1,83	60,59
20	Вступ до університету ім.Шевченка	15	1,83	62,42
21	Прагнення стати високопосадовцем	13	1,59	64,01
22	Отримання інформації про проф. світ через ЗМІ	13	1,59	66,6
23	Вибір того ж факультету, де навчались батьки	12	1,47	68,07
24	Вибір модної професії	11	1,34	69,41
25	Вибір того ж ВУЗу, де навчались батьки	11	1,34	70,75
26	Активне обговорення з друзями вибору професії	11	1,34	72,09
27	Розуміння жорстокості світу	11	1,34	73,43
27	Заборона батьків займатися улюбленою справою	11	1,34	74,77
29	Плани отримати науковий ступінь	10	1,22	75,99
30	Усвідомлення власних професійних вподобань	10	1,22	77,21
31	Вибір факультету	9	1,1	78,31
32	Відвідування робочого місця батьків	9	1,1	79,41
33	Вибір „модного” ВУЗу	9	1,1	80,51
34	День відкритих дверей у обраному ВУЗі	9	1,1	81,61
35	Купівля необхідного обладнання для навчання	9	1,1	82,71
36	Перехід до кращої школи	9	1,1	83,81
37	Цікавість до професії близького оточення	8	0,98	84,79
38	Сварки з близьким оточенням через вибір професії	8	0,98	85,77
39	Слідування за коханою людиною	8	0,98	86,75
40	Бажання вивчати певний предмет	8	0,98	87,73
41	Вибір ВУЗу, який вважається кращим	8	0,98	88,71
42	Прагнення володіти світом	7	0,86	89,57
43	Зміна моди на професії	7	0,86	90,43
44	Усвідомлення малооплачуваності улюбленої професії	7	0,86	91,29
45	Захоплення мистецтвом	6	0,74	92,03
46	Переоцінка ціннісних професійних пріоритетів	6	0,74	92,77
47	Фінансова можливість відвідування курсів	6	0,74	93,51
48	Пошук друзів такої ж професійної спрямованості	5	0,61	94,12
49	Знайомство з особливостями професії	5	0,61	94,73
50	Перехід до госпрозрахункового спеціалізованого класу	5	0,61	95,34
51	Перемога на конкурсі	4	0,49	95,83
52	Позитивні зміни у працевлаштуванні батьків	4	0,49	96,32
53	Соціальна необхідність мати вищу освіту	3	0,37	96,69
54	Революція	3	0,37	97,06
55	Отримання інформації про проф. світ з літератури	2	0,25	97,31
56	Політичні зміни у країні	2	0,25	97,56
57	Життя, проведене у колі воєнних	2	0,25	97,81
58	Інше	26	2,19	100
	Всього	816	100	

фесії (під час прийняття остаточного рішення про вибір факультету, вишу тощо), ми побудували графік середніх показників частоти вибору сфер подій у груп старшокласників, які змінили та не змінили свій професійний вибір (Див. Рис. 2).

на зміну професійного вибору старшокласником. Інші фактори вплинули на обидві групи, але різним чином. Для того, щоб детально розібратись у процесі набуття професійної ідентичності необхідно перейти до розгляду причинно-наслідкових зв'язків.

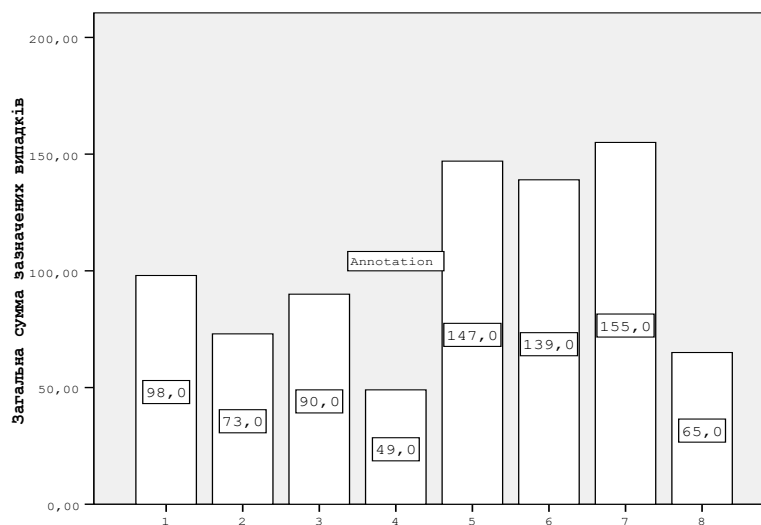

Рис. 1. Визначення сфер приналежності подій

Примітки: 1-соціально-політична ситуація в державі, 2 – економічне становище, 3 – стереотипи, 4 – мода, 5 – наслідування, 6 – внутрішнє „Я”, 7 – професійна спрямованість, 8 – цінності.

Очевидною є різна інтенсивність впливу чинника наслідування на групи старшокласників, які змінили та які не змінили свій професійний вибір. Також, чинниками, що спричинили відмову старшокласників від омріяної професії є соціально-політична ситуація в державі, стереотипи та вияв власної професійної спрямованості. Власна професійна спрямованість та вияв внутрішнього „Я” – провідні чинники, вказані старшокласниками, що не змінили свій професійний вибір. Отже, очевидним є вплив „зовнішнього”

III етап. Причинно – цільовий аналіз. Основною метою каузометричного дослідження є аналіз міжподійних відносин. Такий аналіз ми почали з вияву уявлень старшокласників про причинно-наслідкову залежність між подіями, що мали вплив на професійне самовизначення, та зв'язку «мета-засіб». Старшокласникам було запропоновано визначити, чому відбулася або має відбутися кожна із зазначених ним подій та чи може одна подія бути метою або засобом по відношенню до іншої події.

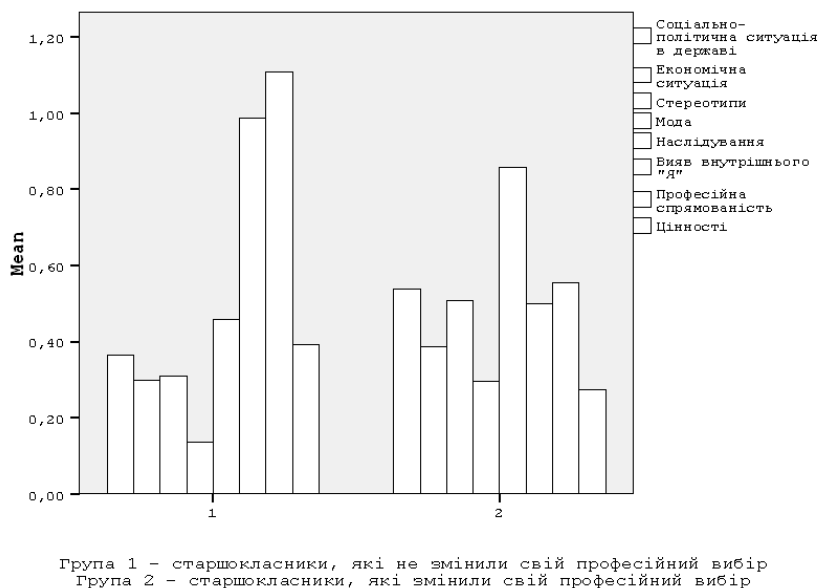

Рис. 2. Графік середніх показників частоти вибору сфер подій у груп старшокласників, які змінили та не змінили свій професійний вибір

Результати зареєстровані у протоколі каузоматриці. Найбільший інтерес у цій методиці становить фіксація у каузоматриці причинних та цільових зв'язків між подіями та можливість обчислення показників включеності кожної з подій у міжподієву сітку для кожної з груп старшокласників. Отже, використовуючи каузограму для кожної із визначених тестуванням за методикою Дж. Голланда груп старшокласників, ми визначили причинні і цільові зв'язки, що характерні для кожної із ситуацій професійного вибору старшокласниками.

У контексті професійного самопошуку старшокласника проблема спілкування особливо загострена. Вперше у цьому віці виявляється самостійна спрямованість на пошук нових знань. Тут існують певні особливості: в

школі старшокласник не вибирає самостійно знання для освіти, отже для розширення професійного кругозору йому необхідне конструктивне спілкування з оточуючими, співпадіння їх очікувань із прагненнями старшокласника, схвалення його вибору професії, матеріальна та моральна підтримка. Спілкування визначає формування загальних поглядів на професійну діяльність, особистісних професійних смислів, коригує первинний романтичний професійний ідеал – особистісне узагальнене уявлення максимально можливого професійного рівню власного розвитку, бажану форму реалізації свого потенціалу. Якість спілкування, успішність набуття досвіду щодо вподобаної професії та конструктивність реакцій на певні проблеми під час професійного самопошуку суттєво впливають на подаль-

ший життєвий вибір старшокласника. Одним із факторів існування деструктивного досвіду спілкування є наявність розбіжностей між реальним професійним вибором та прагненням до певної діяльності, наявністю сформованих здібностей та вмінь, професійних вподобань. Таке розмежування, засновуючись на власній типологічній теорії, ввів Дж. Голланд у тесті „Професійний тип особистості” [6].

Метою кожного старшокласника виступає визначення своєї професійної спрямованості, такої, що дзеркально відображає його потреби, цінності, вміння та навички. Серед подій життя, в яких виявляється власна професійна свідомість старшокласники зазначають:

- Легкість у вивченні певних предметів (18,06%)
- Вибір курсів (13,55%)
- Закінчення музичної школи (12,91%)
- Активне спілкування для здобуття інформації про вибір професії (10,31%)
- Участь у конкурсах, олімпіадах (9,68%)
- Вибір спеціалізованого класу (9,68%)
- Обговорення професійного вибору з оточуючими (7,74%)
- Бажання вивчати певний предмет (5,16%)
- Захоплення мистецтвом (3,87%)
- Пошук друзів такої ж професійної спрямованості (3,23%)
- Захопленість обраною професією (1,94%)
- Інше (3,87%)

„У кожної людини з дитячого віку формується система особистісних цінностей, в якій різні сторони дійсності мають для неї неоднакову суб'єктивну вагу” [1, стор. 257]. Так, наприклад, вияв внутрішнього „Я” конкурує з наслідуванням. У першому випадку (вивчення іноземних мов 17,99%, відвідування гуртків 15,83%, планування отримати другу вищу освіту 12,95%, слідування улюблених з дитинства професій 12,23%, слідування власним професійним вподобанням 7,19%, планування отримання наукового ступеню 7,19%, слідування за коханою людиною 5,75%, сварки через вибір професії 5,75%, бажання володіти світом 5,06%, знайомство з особливостями обраної професії 3,59%, перемога на конкурсі 2,88%, інше 3,59%) старшокласник відстоює свою омріяну професію, у другому (перехід у спеціалізований клас - 18,37%, пропозиція батьків продовжити їх справу - 16,33%, професійним самовизначенням є наслідування - 12,93%, відвідування курсів - 12,24%, вступ саме до університету ім. Шевченка - 10,21%, вступ на той факультет, де навчались батьки - 8,16%, вступ у той виш, де навчались батьки - 7,48%, відвідування робочого місця батьків - 6,12%, цікавість професією близького оточення - 5,44%, життя, проведене у колі воєнних - 1,36%, інше - 1,36%) змінює її на іншу. Отже, для першої групи старшокласників, важливим є самовизначення, розкриття власних професійних потреб та вподобань, для другої групи вагомим є відповідність оточенню, сприйнят-

тя цінностей інших, як своїх.

Причиною, що кардинально змінює професійний вибір старшокласників, є соціально-політична ситуація в державі (особисте прагнення оволодіти професією, яка забезпечить гідне життя - 36,96%, прагнення знайти високооплачувану роботу - 30,43%, отримання інформації про корумпованість вищів - 17,39%, позитивні зміни у працевлаштуванні батьків - 4,36%, соціальна необхідність мати вищу освіту - 3,26%, помаранчева революція - 3,26%, прихід уряду Януковича - 2,17%, інше - 2,17%) та економічна ситуація (необхідність вступу на безкоштовне навчання - 28,77%, залежність рішення від економічної ситуації - 24,65%, купівля необхідного для навчання обладнання - 12,33%, усвідомлення малооплачуваності улюбленої професії - 9,59%, фінансова можливість відвідування курсів - 8,22%, перехід до платного спеціалізованого класу - 6,85%, перехід до кращої школи - 4,11%, інше - 5,48%).

Часто серед причин, що вплинули та змінили професійний вибір старшокласників вказуються стереотипи (вибір професії, яка завжди високооплачувана - 26,66%, прагнення стати високопосадовцем - 14,44%, заборона батьками займатись улюбленою справою - 12,22%, розуміння жорстокості світу - 12,22%, вибір престижного факультету - 10,0%, вибір престижного вишу - 8,88%, активний вплив оточення - 7,77%, отримання інформації про професійний світ через ЗМІ - 3,33%, отримання інформації про про-

фесійний світ з літератури - 2,22%, інше - 2,22%).

Таким чином, професійний вибір старшокласника є унікальним кроком у майбутнє доросле життя, якому передують безліч взаємопов'язаних подій. Кожна з них відбивається у пам'яті старшокласника, утворюючи механізм досвіду спілкування стосовно вибору професії. Такий механізм складається з „внутрішніх” та „зовнішніх” факторів. Саме унікальна взаємодія міжподієвих зв'язків „внутрішнього” та „зовнішнього” зумовлює професійний вибір старшокласника, міру відхилення реально-обраної професії від омріяної та професійного профілю особистості.

Різниця між групами старшокласників, ранжованими за ступенем відповідності реальної професії омріяній, та професійним профілем у причинно-цільовому аналізі полягає у наступних висновках.

Висновки. У контексті професійного самовизначення старшокласників дослідження причинно-наслідкових змін вибору є неоднозначним та багатогранним. Адже один і той самий чинник може бути руйнівним, рефлексивним, стверджуючим. Тому одноповерхове опитування, стосовно того, що саме змінило професійний вибір старшокласника неефективне, актуальним є причинно-наслідкове, яке має не меті розмежування впливів. Таким чином, ми дійшли висновку, що якщо старшокласник не змінив омріяну професію, а самотвердився, причиною чи засобом подій, що

вплинули на його професійний вибір, є вияв внутрішніх властивостей, його внутрішнього „Я”, а метою і наслідком виступає власна професійна спрямованість. Причиною зміни професійного вибору часто стає економічне становище, в якому і шукає вияву власного „Я” старшокласник, а наслідком є вплив стереотипів про економічну бажаність певних галузей. Таким чином, економічні причини та вплив стереотипів суттєво впливають на відмову старшокласника від власних професійних спрямованостей. Наступною причиною зміни професійного вибору є соціально-політична ситуація у державі, слідування моді, наслідування. Саме наслідування є неоднозначним чинником, адже може виступати як рефлексивним, коли є наслідком вияву «внутрішнього Я», або руйнівним у контексті соціально-політичної або економічної ситуації.

Отже, відбувається соціальна орієнтація особистості старшокласника, він вибирає свій майбутній соціальний статус та засіб його досягнення, розшукує формулу, що водночас висвітлила б йому сенс власного професійного існування та перспективи розвитку професійного життя усього людства. Один і той самий чинник може стати детермінантою зміни або підкріплення професійної ідентичності у контексті індивідуального життєвого досвіду.

Доцільним і плідним вважаємо дослідження проблеми вибору професії через причинно-наслідковий аналіз подій життя, адже саме такий підхід дозволяє розкрити багато-

шаровість і взаємопов'язаність чинників та отримати детальні результати для можливості надання рекомендацій психологам і профорієнтаторам.

Перспектива подальших досліджень полягає у розробці діагностичних заходів для професійного визначення старшокласників у контексті причинно-наслідкового аналізу подій життя, а також наданні практичних рекомендацій для психологів, профорієнтаторів, вчителів, батьків щодо організації профорієнтаційної роботи з випускниками шкіл.

References:

- Bodalev, A. A. (2002) *Psiholohiia obshcheniya. Izbrannii trudy (3 edition)*. Moscow: NPO «Modek». [in Russian]
- Holovaha, E.Y., Kronik, A. A. (1984) *Psiholohycheskoe vremia lichnosti*. Kyiv: Naukova dumka. [in Russian]
- Donchenko, E.A. Titarenko T.M. (1987) *Lichnost: konflikt, harmoniya*. Kyiv: Politizdat Ukrainy. [in Ukrainian]
- Karpinskiy, K.V. (2011) *Tsennostnye konflikty i smyslzhennyyi kryzys v razvityi lichnosti. Psiholohicheskie issledovaniya: elektron. nauch. Zhurn, 5 (19)*. – Rezhim dostupa : <http://psystudy.ru/num/2011n5-19/553-karpinskii19>. [in Ukrainian]
- Mei R. (2016) *Otkrytie bytiya*. Moscow: Institut obshchehumanitarnykh issledovaniy. [in Russian]
- Obukhovskiy K. (1972) *Psiholohiya vlecheni cheloveka*. Moscow. [in Russian]

- Psihodiagnostika i proforientatsiya v obrazovatelnykh uchrezhdeniyah. Rostov n/D: Fenyks, 2005.
- Titarenko, T. M. (2005) Osoblivosti funktsionuvannia zhittevykh domahan yak sposobu samozdiisnennia osobystosti//Naukovi studii iz sotsialnoi ta politychnoi psykholohii, 10 (13), pp. 96-105
- Frankl, V. (1990) Chelovek v poiskah smisla. Moscow: Progress. [in Russian]
- Tsennostnie orientatsii lichnosti, puti i sposoby ih formirovaniya: tezysy dokladov nauchnoi konferentsii. Petrozavodsk, 1984. [in Russian]
- Erikson E. (1996) Identichnost: unost i krizis. Moscow: Progress. [in Russian]

Olena Sereda

Postgraduate student of the Institute of Social and Political Psychology, the National Academy of Sciences of Ukraine, Kiev (Ukraine)

THE INFLUENCE OF SOCIO-PSYCHOLOGICAL FACTORS ON HIGH SCHOOL STUDENTS' PROFESSIONAL SELF-DETERMINATION

ABSTRACT

The article presents the theoretical analysis and the empirical research on professional high school students' self-determination as a final link in the chain of life events that determined or annulled formation of their professional identity. The social and professional self-determination of high school students is inextricably linked with acquired life experience, which forms the horizons and determines plans for the future, and their ambivalent social status forms such a professional

life perspective, which depends not on their knowledge, skills and talents, but rather on their attitudes to professions and their basic value orientations.

A person's psychological age on the scale of his/her life path received a deep theoretical and empirical substantiation in the works of K. Abulkhanova-Slavskaya, L. Antsiferova, N. Loginova, I. Kon, V. Roments, T. Titarenko, F. Vasilyuk. For experimental studies of the life path, several techniques were created: the psychobiographical method of Z. Freud, the casual-metering of E. Golovakhi and A. Kronik, the psychological autobiography of E. Korzhova, the potential of individual being of I. Manoha. Today, there are many methods to study psychological time on the life path scale. The main problem of these techniques is the lack of a clear data processing algorithm to obtain "visual" results. We consider that the casual-metering is free of this problem: it demands unambiguous answers "yes" or "no", the results are recorded in the causative matrix and graphically presented in the causogram. It should be noted that high school students' professional self-determination has not been investigated by this method, and conflicts and transformations concerning decisions on professional choices have not been described.

In order to study the influence of socio-psychological factors on transformations of high school students' professional self-determination, the article describes the full range of social-psychological factors and their causal relation-

ship. Eight areas were identified that affect high school students' professional choices (socio-political climate, economic status, stereotypes, fashion, inheritance, self-awareness, abilities and talents, values), and the interaction of these areas are analyzed. Socio-psychological factors are considered from the point of view of professional choice reflection in high school students' consciousness.

The analyzed results allows us to conclude that one and the same factor can be destructive, reflective, or affirmative, depending on the causal relations that are characteristic for situations of high school students' professional choices. Economic reasons and the influence of stereotypes significantly influence on high school students' refusal from their own professional orientations. Inheritance is one of the most controversial factors in transformations of decisions regarding high school students' professional definition choices, as it can be a reflective factor when it is a consequence of an inner Self expression, or a destructive factor in the context of a socio-political or economic situation.

Thus, we consider it is necessary to study the problem of professional choosing by the casual-metering method of life events, since this approach can reveal the multilayered and interconnected nature of the factors and obtain detailed results for recommendations given to psychologists and career counselors

Keywords: professional self-determination, socio-psychological factors, cau-

sation, causal relationship.

Серета Елена Юрьевна

Аспирантка Інституту соціальної і політичної психології Національної академії педагогічних наук України, г. Київ (України)

ОСОБЕННОСТИ ВЛИЯНИЯ СОЦИАЛЬНО-ПСИХОЛОГИЧЕСКИХ ФАКТОРОВ НА ПРОФЕССИОНАЛЬНОЕ САМООПРЕДЕЛЕНИЕ СТАРШЕКЛАСНИКОВ

АННОТАЦИЯ

Статья посвящена теоретическому анализу и эмпирическому исследованию проблемы профессионального самоопределения старшеклассников, как завершающего звена цепочки жизненных событий, которые детерминировали или нивелировали процессы становления профессиональной идентичности. Социальное и профессиональное самоопределение старшеклассника неотъемлемо связаны с приобретенным жизненным опытом, который формирует кругозор и определяет планы на будущее, а его амбивалентный социальный статус формирует такую жизненную профессиональную перспективу, которая зависит не столько от системы знаний, умений и талантов, сколько от установок и отношения старшеклассника к миру профессий, его основных ценностных ориентаций.

Психологический возраст личности в

масштабе жизненного пути получил глубокое теоретическое и эмпирическое обоснование в работах К. Абульхановой-Славской, Л. Анциферовой, Н. Логиновой, И. Кона, В. Роменца, Т. Титаренко, Ф. Василюк. Для экспериментального изучения жизненного пути было создано ряд методик: психобиографический метод З. Фрейда, каузометрия Е. Головахи и А. Кроника, психологическая автобиография Е. Коржовой, потенциал индивидуального бытия И. Манохи. Сегодня существует много методов исследования психологического времени в масштабе жизненного пути. Проблема большинства из этих методик – отсутствие четкого алгоритма обработки данных, получения „визуальных” результатов. Методом, лишенным этих проблем, считаем каузометрию: однозначные ответы „да” или „нет”, результаты анализа регистрируются в каузоматрице и графически представлены в каузограмме. Отметим, что проблема профессионального самоопределения старшеклассников методом каузометрии не исследована, а коллизии трансформации решения относительно профессионального выбора не описаны.

С целью исследования влияния социально-психологических факторов на трансформацию профессионального самоопределения старшеклассников, в статье раскрывается весь спектр социально-психологических факторов и их причинно-следственную связь. Определено восемь сфер событий, которые влияют на профессиональное определение

старшеклассников (социально-политический климат, экономический статус, стереотипы, мода, наследование, самосознание, способности и таланты, ценности), проанализированы особенности их взаимодействия. Социально-психологические факторы рассмотрены с точки зрения отображения влияния на профессиональный выбор в сознании старшеклассников.

Анализ полученных результатов позволил сделать вывод, что один и тот же фактор может быть разрушающим, рефлексивным или утверждающим, в зависимости от причинных и целевых связей, которые характерны для каждой из ситуаций профессионального выбора старшеклассников. Экономические причины и влияние стереотипов существенно влияют на отказ старшеклассника от собственной профессиональной направленности. Наследование – один из самых неоднозначных факторов трансформации решения относительно профессионального определения старшеклассников, так как может выступать рефлексивным, когда является следствием выражения «внутреннего Я», или разрушающим в контексте социально-политической или экономической ситуации.

Таким образом, необходимым считаем исследование проблемы выбора профессии методом причинно-следственного анализа событий жизни, так как именно этот подход позволит раскрыть многослойность и взаимосвязанность факторов, получить детальные

результаты для возможности предоставления рекомендаций психологам и профориентаторам.

Ключевые слова: профессиональное самоопределение, социально-психологические факторы, каузометрия, причинно-следственная связь.

Дата отримання статті: 04.11.2019
Дата рекомендації до друку: 11.11.2019
Дата оприлюднення: 30.11.2019